

ЧИТАЦЬКЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ЯК ОДНА З ПЕРЕДУМОВ ФОРМУВАННЯ ТИПІВ ВИДАНЬ

(на матеріалі преси і книговидавництва України
20-х років)

В основу діяльності партійно-радянської преси та книговидавничої справи у нашій країні покладено ленінські положення про літературну справу. Як частина загальнопролетарської справи розроблені В. І. Леніним ідейні та організаційні принципи комуністичної преси, радянського книговидавництва [1].

Однією з найважливіших проблем, поставлених перед пресою В. І. Леніним, була розробка диференційованого підходу до різних соціальних верств населення як передумови ефективності агітаційно-пропагандистського впливу на суспільство [8].

Спочатку вивчення читачького середовища проводилось переважно на території РРФСР, але в 1924—1926 рр., коли зростає випуск літератури мовами народів СРСР, воно починається і в інших республіках країни.

На Україні такі дослідження розгортаються у відбудовний період не лише у зв'язку з підвищенням ролі друкованого слова як важливого засобу ідеологічної боротьби, але і з необхідністю збільшення випуску літератури українською мовою, створенням газет і журналів.

У 1925 р. відділ преси ЦК КП(б)У з метою надання допомоги працівникам газет, журналів, видавництв починає випускати журнал «Червона преса». На його сторінках з'являється майже постійна рубрика «Наш читач». Редакція журналу фактично стає центром вивчення читача українських газет.

У відбудовний період були зроблені перші кроки до типізації видавництв УРСР, з урахуванням категорій читачів: у 1922 р. Всевидав реорганізовано у Державне видавництво України (ДВУ), завданням харківського видавництва «Пролетарій» було видання суспільно-політичної і партійної літератури. Книжкова продукція організованого у січні 1923 р. за вказівкою ЦК КП(б)У Всеукраїнського кооперативного і книготорговельного товариства «Книгоспілка» відповідала насамперед запитам сільського населення. Літературу для села випускало й видавництво «Радянський селянин».

Випуском масової політично-освітньої книги для робітників, селян, молоді займалося також радянсько-партійне видавництво «Червоний шлях», створене у 1924 р. після об'єднання невеликих видавництв «Шлях освіти», «Червоний шлях», «Знання», «Гарт», «Космос», «Молодий робітник». «Червоний шлях» мав випускати українською мовою марксистсько-ленінську й суспільно-політичну науково-популярну і художню літературу, книги для села і пе-

ріодичні видання ЦК КП(б)У і Наркомосвіти УРСР. Усі видання «Червоного шляху» мали популярний характер [4].

У ці роки розгортається єдиний процес формування нового читача і нової преси та книги.

Взаємозв'язок періодики та книговидавництва у 20-х роках і пріоритет періодичних видань виявилися, зокрема, у тому, що залучення різних груп населення (особливо найменш підготовлених до активного читання) відбувалося головним чином через газету. У зв'язку з цим більшість видавництв випускала книгу для масового читача, причому стиль і форма подачі матеріалу у масово-популярних брошурах були близькі до газетних публікацій.

В умовах нестачі підручників масовими тиражами виходили журнали «Знання», «Знаття», «Молодий більшовик», «Самоосвіта», які часто використовували у школах професійної освіти.

Одним із засобів масового поширення вчення В. І. Леніна було друкування його висловлювань у формі плакатів. Серія брошур «Ленінська селянська бібліотека» (видавництво «Червоний шлях») відзначалася простотою викладу. Тут друкувалися уже відомі читачам з газет, плакатів розповіді про життя і діяльність В. І. Леніна, викладалися його заповіді щодо найважливіших питань політичного, економічного та культурного життя села. Текст друкувався великим чітким шрифтом.

Періодичні видання активно пропагували книгу, а деякі редакції видавали брошури, в яких вчили читача, як вибирати і читати книги.

У 1925 р. Організаційний відділ ВУЦВК почав випускати щомісячний журнал для працівників сільських рад «Червоне село». З п'ятого номера у журналі з'являється відділ «Книжка—селу». Редакція писала, що тут «робітники села знайдуть поради та вказівки про те, що їм слід читати. Ми даватимемо відомості про нові книжки, які потрібні селу, будемо вказувати, що треба прочитати, які книги слід рекомендувати селянам, а також будемо давати оцінку книжок. Треба, щоб місцеві робітники повідомляли нас, що їх більше цікавить, що їм найбільш потрібно, які запитання для них найбільш потрібніші» [10].

Газети (особливо селянські) видавали спеціальні брошури про те, як слід читати газету, як стати сількором, про що писати в газету.

Тільки у 1925 р. ДВУ випустило брошури Г. Горинського та В. Столяра «Селянський кореспондент», І. Лакіза «Селянська газета та як до неї писати селянину», Ф. Фурера «Як на селі газету видавати» (мова йшла про стінну газету), написані працівниками редакції газети «Радянське село» та журналу «Червона преса».

Характерно, що у ці роки багато редакцій газет вважали своїм обов'язком видати книжку — керівництво для робсількорів. Навіть назви багатьох книжок того часу нагадували іноді шапки газетних заголовків: буквар для дорослих «Машина—сила», назва бібліотечки — «Шлях до Леніна». З плакатів на книжкові

обкладинки були перенесені знайомі читачам композиційні групи Серпа і Молота, для ілюстрацій обкладинки «Ленінської бібліотеки» використана широковідома на той час фотографія В. І. Леніна, який читає газету.

Паралельно з формуванням читачів вивчалось читачьке середовище — необхідна передумова створення адресних ефективних друкованих видань. Цією справою займалися агітаційно-пропагандистські відділи територіальних партійних організацій, спеціальна комісія в наркоматі освіти, шкільні вчителі, працівники бібліотек, хат-читалень, майже всі редакції газет і журналів, видавництва.

Форми вивчення були різні: анкетні опити, аналіз листів робітників, даних книжкової торгівлі, спостереження за реакцією читачів під час читок газет вголос.

У 1925 р. бібліотекарі провели вивчення читаності газет у полігуртках київського заводу «Арсенал». Використовувались анкети і спостереження. В анкетах вводились питання про те, які газети читають робітники, з якого часу, які саме матеріали у газеті читають, що незрозуміло під час читання [5].

У 1926 р. журнал «Червона преса» організував вивчення думок сількорів про масові видання (політичні, агрономічні, юридичні, медичні) видавництва «Червоний шлях». Читачам були розіслані книги з інструкцією про те, як писати рецензію, на що звернути увагу під час читки, вголос, як записати думки селян. Підсумовуючи результати дослідження, у статті «Селянин про книгу» В. Скамандр писав: «Селянин вірить партії, вірить владі, але до деякої міри він інертний і чекає поки йому все буде дано... Сількор вимагає плакатності зовнішнього виду книжки, тут повинен бути і малюнок, і коротенький вираз, який одразу б натякнув про зміст книжки, зацікавив би читача, змусив би його на книжці зупинитись» [11, 1926, № 8].

За допомогою анкет вивчали не лише склад читачів, але і їх інтереси, психологію. З середини 20-х років, коли у читачів — селян, робітників — уже виробилась звичка користуватися книгою, стали застосовувати форми масової роботи: читачькі конференції, диспути, вечори масової критики, які часто проходили у формі «судів» над певними літературними героями.

У бібліотеках України були поширені такі форми вивчення читачів: 1) масова анкета про читачькі інтереси; 2) анкета про прочитану книгу; 3) метод читань книг вголос і рукописів; 4) запис думки читача про книгу у формулярі, що повертається, певною системою знаків (+ подобається, — не подобається, о — не знаю); 5) метод статистичного підрахунку попиту на ту чи іншу книгу в бібліотеці за певний час серед певної групи читачів; 6) реєстрація попиту на окремі видання [2].

Матеріали про вивчення читачького середовища публікувались на сторінках періодичних видань: «Червона преса», «Радянська освіта», «Селянський будинок», «Бібліологічні вісті», у звітах Всеукраїнської надзвичайної комісії по ліквідації неписьменності.

На Україні широко використовувався досвід, набутий у РРФСР, який узагальнювався на сторінках журналів «Красная печать», «Книгоноша», «Красный библиотечарь» [9].

У загальносоюзних і республіканських центральних журналах для працівників преси і книги («Красная печать», «Журналист», «Червона преса») регулярно друкувалися огляди місцевих газет. Автори оглядів аналізували читацьке призначення, актуальність і форми подачі матеріалу в газетах, їх відповідність певній категорії читачів. З огляду на читацьке призначення аналізувались шрифти, верстки, ілюстрації, мова видань. У рубриці «Наш читач» друкувалися спеціальні анкети для читачів, рекомендації щодо проведення опитів, аналізу їх результатів.

Особлива увага приділялася виданням українською мовою газет для селян і молоді. У 1926 р. серед селян були виділені такі групи читачів: 1) малописьменні, які вчилися на курсах лікнепу, в церковноприходській або земській школах і читають по складах; 2) читачі, які добре читають, але з друкованих видань знайомі лише з газетою (в анкетах пишуть «грамотний», проте погано сприймають текст, набраний дрібним шрифтом, цікавляться книгою і шукають її з певною метою — отримати практичні поради); 3) читачі-активісти у громадському житті, що систематично читають газети, для яких книга є джерелом політичної і загальної освіти, а не лише певних практичних знань.

Для цих категорій Державне видавництво України розробило спеціальні серійні видання: «Бібліотека малописьменного», «Селянська бібліотека» і «Бібліотека селянина», які відрізнялись формою подачі матеріалу, способом друку, оформленням [11, 1926, № 1—2].

Орієнтації на певний тип читача надавалось особливого значення, навіть у рекламі книг видавництва намагалися відобразити принцип читацького призначення. Наприклад, видавництво «Червоний шлях», рекомендуючи бібліотечку «Ленінський призов», вказувало, що видання серії призначені для робітників, які недавно вступили в партію. Від цього залежить її строго пропагандистський пояснювальний характер, що відрізняє її від звичайних агітаційних брошур. В огляді журналу «Знання» вказувалося, що «журналові треба самовизначитися, взяти курс на певні кола читачів і цього курсу міцно триматися» [6].

Завдяки проведеній роботі, вже у 1926 р. «...поступово починає переважати чіткий тип газети, розрахований на певного читача, що того читача обслуговує, і на тому читачеві базується, і серед того читача веде свою роботу» [11, 1926, № 8].

У систему партійно-радянських видань УРСР 20-х років входили загальнополітичні, республіканські та губернські газети, розраховані на перових робітників, які пройшли серйозну школу політичного виховання, масові робітничі газети для «середніх» і політично недостатньо підготовлених робітників, республіканська селянська газета, щотижневі селянські губернські газети: на селян орієнтувалася більшість повітових і окружних газет. Ви-

ходили також червоноармійські газети та газети мовами національних меншостей (молдавською, болгарською, німецькою, польською). У відбудовний період робила перші кроки молодіжна та профспілкова преса, типи газет для цих читачів ще чітко не визначилися. Спеціалізовані видавництва розгортають випуск дешевих масово-популярних брошур і книг для різних груп робітників і селян.

Типізація газет себе повністю виправдала, збільшилися тиражі (особливо видань українською мовою), активізувався робітничорівський рух. У середньому по Україні кожна окружна газета мала 380 робітничорів [7].

Підсумки розвитку книговидавничої справи і преси на Україні були підведені у постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 25 серпня 1926 р. «Про стан преси на Україні» [3, с. 324—332], де розглядалися досягнення та недоліки випуску друкованої продукції. На основі узагальнень і соціальних характеристик різних читацьких груп ставилися завдання збільшити випуск і поліпшити розповсюдження масових газет, журналів і книг для робітників, селян, молоді, особливо популярної партійної і юнацької літератури російською й українською мовами.

Видавництва та преса орієнтувалися на вимоги нового читача. Наприклад, у 1927 р. порівняно з 1923 р. процент письменних у місті зріс з 42 до 70%, на селі — з 15,5 до 50%. У школах навчалось 2,25 млн. дітей, у професійно-технічних навчальних закладах — 96 тис. чоловік, у технікумах — 26,5 тис., у вузах — 29 тис. чоловік [3, с. 368—369]. У постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 25 серпня 1926 р. вказувалось, що видавництвам потрібно працювати над поліпшенням книжки та її пристосуванням до справ широкого робітничо-селянського читача, що партійна і соціально-економічна масова популярна література, розрахована в основному на кваліфікованого читача, але для села її не вистачає, вона низької якості. Як неприпустиме явище кваліфікується у постанові відсутність видань повного зібрання творів В. І. Леніна українською мовою. Постанова висувала нові завдання щодо підвищення якості преси, розгортання виховної роботи серед робітників, організації типізованої масової преси для комсомольців, а також для жінок-робітниць і селянок [3, с. 326—327].

Виконуючи завдання партії, видавництва та журналісти України розгорнули активну роботу по задоволенню запитів і потреб читачів. Зростає кількість і якість періодичних видань. У 1927 р. на Україні виходило 50 газет українською мовою, серед них 33 — селянські, 3 — робітничі, 3 — комсомольські. У 1927—1928 рр. виходили журнали «Агітатор», «Більшовик України», «Робітничор України», «Радянський селянин», «Селянка України», «Комунарка» та ін.

Видавництва України випускали праці В. І. Леніна — «Про кооперацію», «Держава і революція», а також збірники статей з національного питання, літературу, присвячену господарському

будівництву країни, черговим завданням індустріалізації і колективізації.

У 1927 р. постановою ВУЦВК і РНК УРСР [3, с. 356] створювалися спеціальні товариства «Селянський будинок», які не лише організовували книгарні, бібліотеки, але й вивчали сільських читачів.

Наприкінці 20-х років активність видавництв, газет, бібліотек у вивченні читацького середовища зростає. Регулярно з'являються статті про читацькі потреби на сторінках журналу «Робількор України», Український інститут книгознавства підготував до видання книги «Бібліотека і читач на Україні» (Х., ДВУ, 1930) і М. Нечаєва «Книга та її покупець на селі» (К., ДВУ, 1929).

Завдяки цій роботі, радянські книги, журнали, газети відіграли велику роль у пропаганді ленінського плану соціалістичної перебудови народного господарства, у вихованні та формуванні люднини соціалістичного суспільства.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Парти́йна організа́ція і парти́йна літе́ратура. — Повне зібрання творів, т. 12, с. 93. 2. *Балика Д.* Аналітичний та синтетичний метод вивчення читачівства. — Бібліографічні вісті, 1926, № 1. 3. *Культурне будівництво в Українській РСР.* К., Держполітвидав УРСР, 1959, т. 1. 4. *Молодчиков О.* Книга радянської України. К., Політвидав УРСР, 1974, с. 54—57, 59. 5. *Красная печать,* 1925, № 15. 6. *Радянська освіта,* 1924, № 4. 7. *Рубан В. А.* Формування ленінських традицій української преси. Вид-во Київ. ун-ту, 1971, с. 182. 8. *Таловов В. П.* В. И. Ленин и изучение читателя. — В кн.: *Проблемы социологии печати.* Новосибирск, 1965, вып. 1, с. 15. 9. *Хлебцевич Е. М.* Бытовые явления и читательские интересы крестьян. — *Книгопозна,* 1924, № 44—45. 10. *Хлебцевич Е. М.* Направление читательских интересов красноармейских масс. — *Красный библиотекарь,* 1924, № 9. 11. *Хлебцевич Е. М.* Изучение читателя комсомольских газет. — *Красная печать,* 1926, № 17—18. 12. *Червоне село,* 1925, № 5. 13. *Червона преса,* 1926.

Zh. N. KOVBA

READER'S APPOINTMENT AS ONE OF THE GROUNDS OF THE FORMING OF EDITION TYPES

Summary

On the materials of Soviet Ukrainian press and the books of the twenties the forming process of various types of printing publications designed for a certain reading audience with a definite purpose aimed is shown. Different groups of readers of periodical press and books are examined.
